

فرا تحلیل مطالعات ازدواج کودکان در ایران: تحلیل علل، پیامدها و راهکارهای آن

تاریخ دریافت مقاله: شهریور ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش مقاله: مهر ۱۳۹۹

مهناز نوبهاری^۱

^۱ کارشناسی ارشد، پژوهش علوم اجتماعی و مددکار اورژانس اجتماعی بهزیستی، شهرستان نظرآباد

نویسنده مسئول:

مهناز نوبهاری

چکیده

این مقاله به بررسی علل و پیامدهای ازدواج کودکان زود هنگام در ایران می‌پردازد. مطالعات گوناگونی در ایران در حوزه ازدواج زود هنگام صورت گرفته است که علل و پیامدهای مختلفی را برای ازدواج زود هنگام بر شمرده‌اند. مطالعه‌ای جامع با استفاده از روش فرا تحلیل درباره یافته‌ها و نتایج این مطالعات ضروری است. در این مطالعه به فراتحلیل مطالعات پیشین در حوزه ازدواج کودکان پرداخته شده است. جامعه آماری این پژوهش مطالعاتی است که در نشریه‌های داخلی در حوزه ازدواج زود هنگام انجام شده است. تعداد آن‌ها ۹ تحقیق است که اکثراً بر ازدواج زود هنگام دختران تمرکز کرده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد ازدواج زود هنگام دارای عللی در حوزه‌های اقتصادی مثل فقر؛ اجتماعی مثل هنجارهای جنسیتی و آداب رسوم؛ فرهنگی مثل تحصیلات پایین و سیاسی مثل قانونی بودن سن ازدواج است. همچنین مطالعات پیامدهای مختلفی را برای ازدواج زود هنگام در سطح و حوزه‌های مختلف شناسایی کرده است. در ابعادی مختلف مثل زیستی، روانی، اجتماعی افرادی که دارای تجربه زیسته ازدواج زود هنگام هستند با مسائل مختلفی مواجه می‌شوند. همچنین ازدواج زود هنگام برای خانواده به مثابه یک واحد اجتماعی و جامعه به مثابه کل، پیامدهای منفی دارد. در نهایت مطالعات انجام شده راهکارهای مختلفی برای مقابله با این پدیده بر شمرده‌اند. سه راهکار اصلی عبارت‌اند از مقابله قانونی با این پدیده به گونه‌ای که ازدواج‌های زیر ۱۸ سال غیرقانونی شود و عاملان آن مجازات شوند. مبارزه با فقر و در نهایت آموزش و آگاه‌سازی جامعه درباره پیامدهای آن.

کلمات کلیدی: ازدواج زود هنگام در ایران، پیامدهای ازدواج زود هنگام، راهکارهای مقابله با ازدواج زود هنگام.

مقدمه

تولد، ازدواج و مرگ سه واقعه کلیدی در زندگی بسیاری از مردم هستند؛ اما تنها ازدواج است که موضوع انتخاب است. حق استفاده از این انتخاب به مثابه اصلی اجتماعی و قانونی از مدت‌ها پیش به رسمیت شناخته شده است و در بیانیه‌های مختلف حقوق بشر تصدیق شده است؛ با این حال بسیاری از دختران و پسران بدون شانس اعمال حقوقشان برای انتخاب شریک زندگی ازدواج می‌کنند. برخی از آنان در سن پایین مجبور به ازدواج می‌شوند. برخی دیگر آن‌قدر جوان هستند که نمی‌توانند تصمیم آگاهانه درباره شریک زندگی‌شان یا درباره پیامدهای ازدواج خود بگیرند. آن‌ها ممکن است چیزی را انتخاب کنند که از نظر عرف یا قانون درست یا نادرست باشد؛ اما در واقع، رضایت به وصلت اجباری‌شان توسط دیگران از طرف آنان انجام شده است.

شواهد مطالعات نشان می‌دهد که ازدواج زودهنگام^۱ در آسیا، آفریقا، آمریکای لاتین و خاورمیانه رواج دارد (یونیسف، ۲۰۱۶، صندوق جمعیت سازمان ملل متحد^۲، ۲۰۱۲). در سال ۲۰۱۰، بیش از ۶۷ میلیون زن ۲۰ الی ۲۴ ساله در سراسر جهان وجود داشت که قبل از سن ۱۸ سالگی ازدواج کرده بودند و حدود ۱۲ درصد از آنان قبل از سن ۱۲ سالگی ازدواج کرده بودند (صندوق جمعیت سازمان ملل متحد، ۲۰۱۲). نرخ ازدواج زودهنگام تقریباً در بین کشورها متفاوت است که از ۱۴ درصد در جنوب آسیا تا ۴۰ درصد در جنوب صحرایی آفریقا و ۲۶ درصد در آمریکای لاتین و کارائیب متغیر است (صندوق جمعیت سازمان ملل، ۲۰۱۲). آمارهای رسمی و دولتی در ایران حاکی از این است که سالانه ده‌ها هزار دختر و پسر زیر سن ۱۵ سالگی ازدواج می‌کنند. بر اساس گزارش یونیسف (۲۰۱۶: ۱۵۱) سه درصد از کودکان در ایران زیر سن ۱۵ سالگی ازدواج می‌کنند و ۱۷ درصد زیر سن ۱۸ سالگی. طبق گزارش انجمن حمایت از حقوق کودکان شمار دخترانی که زیر ۱۵ سال ازدواج کرده‌اند از ۳۳۳۸۳ نفر در سال ۱۳۸۵ به ۴۳۴۵۹ نفر در سال ۱۳۸۸ رسیده است. هرچند که شمار واقعی این ازدواج‌ها بیشتر از این آمارها است و بسیاری از خانواده‌ها در ایران ازدواج در سن پایین را ثبت نمی‌کنند یا به صورت غیررسمی ثبت می‌کنند (احمدی، ۱۳۹۶: ب: ۱۷). بر اساس شواهد غیررسمی دیگر ۱۷ درصد ازدواج دختران در ایران پیش از رسیدن به ۱۸ سالگی است و در سال ۹۴ بیش از ۵ درصد زنانی که در این مدت ازدواج کرده‌اند کمتر از ۱۵ سال سن داشته یعنی ۲۸ هزار و ۲۴۲ نفر قبل از رسیدن به سن ۱۵ سالگی ازدواج کرده‌اند و بیش از ۲۰۴ هزار ازدواج دختران در سنین ۱۵ تا ۱۹ سال در این دوره از سال ثبت شده است (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۵/۰۸/۰۴). بر اساس شواهد بالا می‌توان نتیجه گرفت که ۳ درصد از کودکان زیر سن ۱۵ سالگی ازدواج می‌کنند و ۱۷ درصد زیر سن ۱۸ سالگی (احمدی، ۱۳۹۶).

به لحاظ قانونی، ازدواج‌های زیر سن قانونی^۳ نقض حقوق بشر محسوب می‌شوند زیرا اغلب بدون رضایت دختر و پسر است. این ازدواج‌ها اغلب در سنی اتفاق می‌افتند که دختران آن‌قدر کم سن و سال هستند که درک درستی از انتخاب همسر ندارند. به‌رغم این در بسیاری از کشورها، قوانین دولتی یا عرفی به دختران زیر ۱۸ سال و حتی در برخی از کشورها به دختران زیر ۱۵ سال اجازه می‌دهد که با اجازه والدین یا مقامات ازدواج کنند (صندوق جمعیت سازمان ملل، ۲۰۱۲).

مطالعات گوناگونی سعی در بررسی ازدواج زودهنگام نموده‌اند. مطالعات علل و پیامدهای مختلفی را برای ازدواج زودهنگام برشمرده‌اند. مرور نظام‌مند این مطالعات به لحاظ یافته‌ها یا نتایج و راهکارهای که برای کاهش این موضوع ارائه کرده‌اند حائز اهمیت است. در اینجا برای درک دانش تولید در این حوزه به سراغ مطالعات پیشین می‌رویم که به بررسی این موضوع پرداخته‌اند. لذا سؤالات اصلی این پژوهش این است که بر اساس مطالعات موجود علل ازدواج زودهنگام در ایران چیست؟ پیامدهای آن چیست؟ و چه راهکارهای را برای مقابله با این پدیده پیشنهاد نموده‌اند؟ و به‌طور خلاصه دانش ما از این پدیده اجتماعی-فرهنگی در چه حدی است؟

مروری بر مفاهیم کلیدی در حوزه ازدواج زودهنگام

کودک: بر اساس ماده یک پیمان‌نامه حقوق کودک^۴، تمامی افراد زیر ۱۸ سال کودک محسوب می‌شوند، مگر آنکه بر اساس قانون جاری کشور مذکور سن قانونی برای افراد کمتر از ۱۸ سال تعیین شده باشد. بر اساس قوانین جاری کشور ما نیز سن کودک ۱۸ سال در نظر گرفته شده است (خانلری، ۱۳۹۳: ۲).

¹ Early marriage

² United Nations Children's Fund (UNICEF)

³ United Nations Population Fund [UNFPA]

⁴ Underage marriages

⁵ Convention of the Rights of the Child

ازدواج زودهنگام یا ازدواج کودکان: همان‌طور که گفته شد بر اساس مفاد کنوانسیون حقوق کودکان، کودک به کسی اطلاق می‌شود که در سنین تولد تا ۱۸ سالگی قرار دارد؛ اما در برخی از کشورها این سن بسته به قوانین خاص آن کشور متغیر است. صندوق جمعیت سازمان ملل^۶ ازدواج کودکان^۷ یا ازدواج زودهنگام^۸ را به هر نوع ازدواجی در سن ۱۸ سال قبل از اینکه دختر یا پسر به لحاظ جسمی و روانی آماده پذیرش مسئولیت زناشویی و بچه‌داری را داشته باشد، اطلاق می‌کند. سازمان بهداشت جهانی^۹ کودکی را تا سن ۱۵ سالگی تعریف کرده است. بر همین مبنا مواردی که کودک در زیر این سن قرار دارد، ازدواج زودهنگام کودکان رخ داده است. ازدواجی که توسط پدر یا پدربزرگ کودک از جانب وی شکل گرفته و در آن توجهی به حداقل سن قانونی ازدواج نشده است را نیز ازدواج زودهنگام گویند. ازدواج کودکان شکلی از ازدواج است که در آن حداقل یکی از طرفین کمتر از ۱۸ سال سن دارد. در بیشتر موارد این دختر است که هنوز کودک است. در ایران رسیدن به یک آستانه بیولوژیکی و جسمی بدون در نظر گرفتن سن، ترجمان صلاحیت برای ازدواج است (احمدی، ۱۳۹۶: ۸-۱۰).

در برخی از کشورها مثل ایران، عربستان، نیجریه، سودان، گامبیا سن بلوغ جنسی، سن قانونی ازدواج در نظر گرفته شده است، از آنجا که این تغییرات جسمی رفتاری و عاطفی در دختران معمولاً زودتر از پسران شروع می‌شود، سن ازدواج دختران به نسبت پسران پایین‌تر است. به نظر می‌رسد گرچه بلوغ جنسی می‌تواند تنها معیار لازم و شرط کافی برای ازدواج تلقی شود، چنین تفاوتی در سن ازدواج دختر و پسر عینی و منطقی محسوب می‌شود؛ اما با توجه به اینکه علاوه بر سن بلوغ جنسی، بلوغ روانی و درک عقلی برای وارد شدن به زندگی مشترک لازم است، به نظر می‌رسد اگر کشوری بین سن ازدواج دختر و پسر تفاوت بگذارد باید دلایل عینی و منطقی برای این ارائه دهد (غدیری، ۱۳۹۵: ۱۲۳). لذا بر اساس تعاریف موجود ازدواج زودهنگام یا کودک همسری به هر نوع ازدواجی اطلاق می‌شود که در سن زیر ۱۸ سالگی انجام می‌شود. دختران و پسران در این سن از لحاظ زیستی، روانی و جسمی برای ازدواج آماده نیستند (یونیسف، ۲۰۰۱). ازدواج زودهنگام هم برای پسران مصداق دارد و هم برای دختران و می‌تواند اشکال مختلفی به خود بگیرد. به نظر می‌رسد پیامدها و آسیب‌های ازدواج زودهنگام برای دختران بیش از پسران باشد.

سن ازدواج در نظام حقوقی ایران

قانون ازدواج کودکان در ایران از سال‌ها پیش به تصویب رسیده است. ابتدا در سال ۱۳۱۳ بر اساس ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی حداقل سن ازدواج دختران ۱۵ سال و پسران ۱۸ سال تعیین شد؛ اما در شرایط خاص با ارائه گواهی دادگاه این سن می‌توانست برای دختران ۱۳ سالگی و پسران ۱۵ سالگی کاهش یابد (احمدی، ۱۳۹۶ ب). در ماده ۳ اصلاحی قانون راجع به ازدواج مصوب ۱۳۱۶ نیز آمده بود «هر کس برخلاف مقررات ماده ۱۰۴۱ ق.م. با کسی که هنوز به سن قانونی برای ازدواج نرسیده است، مزاجت کند به شش ماه تا دو سال حبس تأدیبی محکوم می‌شود. در صورتی که دختران به سن ۱۳ سالگی نرسیده باشند، لااقل به دو تا سه سال حبس تأدیبی محکوم می‌شوند و در هر مورد ممکن است علاوه بر مجازات به جزای نقدی از دو هزار ریال تا بیست هزار ریال محکوم گردد و اگر در اثر ازدواج برخلاف مقررات فوق موافقه منتهی به نقض یکی از اعضا یا مرض دائم زن گردد، مجازات زوج از پنج تا ده سال حبس با اعمال شاقه است و اگر منتهی به فوت زن شود، مجازات زوج حبس دائم با اعمال شاقه است. عاقد و خواستگار و سایر اشخاص که شرکت در جرم داشته‌اند نیز به همان مجازات یا مجازاتی که برای معاون جرم مقرر است، محکوم می‌شوند» (غدیری، ۱۳۹۵: ۱۲۴). در سال ۱۳۵۳ سن ازدواج برای دختران به ۱۸ سال و برای پسران به ۲۰ سال افزایش یافت و با گواهی دادن در صورت وجود مصلحت فقط برای دختران به ۱۵ سال کاهش می‌یافت.^{۱۰} در ادامه این ماده آمده است «... زن یا مردی که برخلاف مقررات این ماده، با کسی که هنوز به سن قانونی نرسیده است، مزاجت کند، حسب مورد به مجازات مقرر در ماده ۳ قانون راجع به ازدواج مصوب ۱۳۱۶ محکوم خواهد شد» (همان).

با وقوع انقلاب اسلامی و تغییر قانون اساسی همانند بسیاری از قوانین دیگر قانون سن ازدواج تغییر کرد. بر اساس قوانین جدید مدنی یعنی قانون سال ۱۳۶۱ ماده ۱۰۴۱ مبنی بر ممنوعیت ازدواج کودکان مغایر شرع تشخیص داده شده و نکاح قبل از بلوغ به شرط رعایت مصلحت توسط ولی طفل جایز شناخته شده است. ماده ۳ قانون راجع به ازدواج مصوب ۱۳۱۶ نیز با

⁶ United Nations Population Fund (UNFPA)

⁷ Child marriage

⁸ early marriage

⁹ The World Health Organization

^{۱۰} «ازدواج قبل از رسیدن به سن ۱۸ سال تمام و مرد قبل از رسیدن و مرد قبل از رسیدن به سن ۲۰ سال تمام ممنوع است. مع ذلک مواردی که مصالحی اقتضاء کند، استثنائاً در مورد زنی که سن او از ۱۵ سال تمام کمتر نباشد و برای زندگی زناشویی استعداد جسمی و روانی داشته باشد به پیشنهاد دادستان و به تصویب دادگاه شهرستان ممکن است، معافیت از سن اعطاء شود».

تصویب ماده ۶۴۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ نسخ گردید. طرح اصلاح ماده ۱۰۴۱ ق.م.در سال ۱۳۸۱ تقدیم مجلس شد و نهایتاً بر اساس مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در اول تیر ۱۳۸۱ این ماده به این شکل تغییر یافت: «عقد نکاح دختر قبل از رسیدن به سن ۱۳ سال تمام شمسی و پسر قبل از رسیدن به سن ۱۵ سال تمام شمسی منوط است به اذن ولی به شرط مصلحت با تشخیص دادگاه صالح» (قانون مدنی).

از نظر غدیری (۱۳۹۵: ۱۲۵-۲۶) «به نظر می‌رسد وضعیت ایران تفاوت چندانی با کشورهایی که حداقل سن ازدواج را مشخص نکرده‌اند ندارد و در ازدواج زیر سن قانونی (۱۳ سال برای دختر و ۱۵ سال برای پسر) این سؤال مطرح می‌شود که با احتمال بالایی ترک تحصیل کودک و آثار کم‌سوادی بر زندگی وی، رابطه جنسی ناخواسته، بارداری زود هنگام و خطرات آن برای سلامتی مادر و کودک، مسئولیت‌های والدینی در سنی که شخص هنوز کودک است و نیاز به حمایت دارد، مسئولیت مشترک کودک که به دلیل عدم بلوغ روانی که درک درستی از آن ندارد، بزرگسال تلقی شدن و عدم حمایت کودک، مورد خشونت خانوادگی واقع شدن و مداخلات آسیب‌زننده خانواده‌های زوجین و در مواردی که طلاق مفسده‌های مشخص چنین ازدواج‌های هستند احراز مصلحتی که بتواند توجیه‌گر ازدواج کودکان باشد کار ساده‌ای به نظر نمی‌رسد».

روش‌شناسی

روش این پژوهش از نوع فرا تحلیل است. مهم‌ترین هدف فراتحلیل حاضر ترکیب و انباشت نتایج یافته‌های علمی و کاربردی مطالعات انجام‌شده درباره کودک همسری است. برای دستیابی به این هدف از روش فرا تحلیل کیفی استفاده شده است. به‌طور کلی فرا تحلیل، تحلیل یافته‌های پژوهش‌ها پیشین درباره یک موضوع تعریف می‌شود (گوین^{۱۱}، ۲۰۰۸: ۵۰۶). فراتحلیل کیفی منبع مهمی برای پژوهش علمی یکدست و هماهنگ کردن یافته‌های پژوهش‌های انجام‌شده است و می‌تواند به فهم پدیده‌های کمک مهمی نماید چراکه به‌صورت دقیق یافته‌های پژوهش‌های پیشین را مورد بررسی قرار می‌دهد. به‌عبارت‌دیگر هدف فرا تحلیل کیفی ارائه تصویری جامع و تفسیری از داده‌ها و پژوهش‌های است که به بررسی یک موضوع خاص پرداخته‌اند (محمدی و ودادهیر، ۱۳۹۱: ۹-۸؛ بهشتی و حق‌مدانی، ۱۳۹۵: ۸). به‌رغم تولید ادبیات قابل‌توجهی در زمینه ازدواج زود هنگام یا ازدواج کودکان هنوز مرور و تحلیلی کلی از آن‌ها انجام‌نشده است. در این نوشتار سعی بر این است که مطالعات انجام‌شده در زمینه ازدواج زود هنگام به لحاظ سه بعد علل، پیامدها و راهکارهایی که در این مطالعات برای ازدواج زود هنگام بیان شده‌اند مرور شوند. با انجام این کار سیمایی کلی از مطالعات پیشین به دست می‌آید. لذا برای این منظور از روش فرا تحلیل استفاده می‌شود که قابلیت این را دارد ارزیابی و استنتاجی از پژوهش‌های گذشته فراهم نماید. پژوهش‌ها و مطالعاتی که در حوزه ازدواج زود هنگام انجام‌شده‌اند اکثراً به روش یا روش‌های کیفی انجام‌شده‌اند. لذا در این مطالعه نیز از رویکرد کیفی به فرا تحلیل آن‌ها پرداخته می‌شود.

جامعه آماری این مطالعه کلیه مطالعاتی را شامل می‌شود که در آن‌ها به نحوه‌ای به مطالعه ازدواج زود هنگام پرداخته باشند و نتایج این مطالعات به‌صورت مقاله در فصل‌نامه‌های حوزه علوم اجتماعی در پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر ماند نورمگز، مگ ایران، اس ای دی^{۱۲}، ایران داک نمایه شده و چاپ‌شده باشند^{۱۳} که تعداد کل آن‌ها ۹ مطالعه است. لذا به دلیل اینکه تعداد مطالعات زیاد نیست از آن‌ها نمونه‌گیری نشده است و سعی شده است به بررسی همه آن‌ها پرداخته شود. به لحاظ دامنه زمانی این مطالعات در سال‌های ۱۳۸۸ الی ۱۳۹۶ انجام‌شده‌اند.

مروری نظام‌مند بر مطالعات پیشین

در این بخش ابتدا به مرور نسبتاً جامع و نظام‌مند از مطالعات گذشته می‌پردازیم سپس با توجه به مسئله و سؤال پژوهش به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از آن‌ها پرداخته می‌شود. مطالعاتی که در حوزه ازدواج زود هنگام انجام‌شده‌اند به دو جنبه عمده این ازدواج‌ها تأکید کرده‌اند یکی علل و دیگر پیامدها آن. به لحاظ علل این مطالعات در حوزه‌های اقتصادی (مثل فقر)، اجتماعی (مثل هنجارهای و آداب رسوم)، فرهنگی (تحصیلات پایین) و سیاسی (قانونی بودن ازدواج زود هنگام) عللی را برای ازدواج

^{۱۱}. Given

^{۱۲}. SID

^{۱۳}. یکی از این مطالعات مقاله نیست، بلکه یک کتاب است (احمدی، ۱۳۹۶ ب) که به بررسی وضعیت ازدواج زود هنگام در ایران پرداخته است. این مطالعه تقریباً جامع‌ترین پژوهشی در ایران است که درباره ازدواج زود هنگام پرداخته است. جامعه آماری این پژوهش هفت استان خراسان رضوی، آذربایجان غربی و شرقی، خوزستان، هرمزگان، سیستان و بلوچستان و اصفهان است

زودهنگام شناسایی کرده‌اند همچنین برخی از مطالعات به شرایط خاص برخی از جوامع مثل جنگ و قحطی که در برخی زمان خاص رخ می‌دهند اشاره کرده‌اند. همچنین برای ازدواج زودهنگام مطالعات پیامدهای مختلفی را برای ازدواج زودهنگام برشمرده‌اند، این پیامدهای در سطوح و حوزه‌های گوناگون شناسایی شده‌اند، سطوحی مثل زیستی، روانی، اجتماعی و پیامدهای آن برای جامعه به مثابه کل. در نهایت برخی از مطالعات برای این مسئله راه کارهایی را ارائه نموده‌اند. در جدول زیر به مرور این مطالعات پرداخته شده است.

جدول شماره ۱. مروری بر مطالعات پیشین

نویسنده و سال	عنوان	روش	علل (یافته‌ها)	پیامد	راهکار
احمدی (۱۳۸۸)	بررسی تأثیر ازدواج زودهنگام بر ترک تحصیل زنان نوجوان در ایران با رویکرد چند سطحی	کمی (استفاده از داده‌های ثانویه)	بر اساس داده‌های سال هفتادونه بیست درصد از دختران زیر ۱۸ سال ازدواج کرده‌اند	ترک تحصیل	-
لطیفی (۱۳۸۹)	پیامدهای سلامتی ازدواج زودرس در زنان	کتابخانه‌ای	فقر، حفظ آبرو و شرف، تحصیلات پایین و باورهای سنتی	افزایش تعداد فرزندان، حاملگی و زایمان زودرس، مرگ‌ومیر مادر باردار نوجوان در هنگام زایمان، افزایش احتمال ابتلا به HIV و سایر بیماری‌های مقاربتی، افزایش احتمال مرگ نوزادان، آنمی، پره اکلمپسی، افزایش خون‌ریزی‌های زایمانی و بعد از زایمان، فیستول‌های مامایی، زایمان سخت و طولانی، انزوای اجتماعی، افسردگی، خودکشی و همسر کشی، کاهش توان زنان در مشارکت در جامعه	

ادامه جدول شماره ۱

نویسنده و سال	عنوان	روش	علل (یافته‌ها)	پیامد	راهکار
ابراهیمی و فخرایی (۱۳۹۲)	بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با ازدواج زودرس در شهرستان نقده	کمی (پیمایش)	رسانه‌های جمعی، سنتی بودن آداب و رسوم خانوارها، سهل‌گیری انتخاب همسر از سوی خانواده‌ها، امنیت اجتماعی زنان و میزان بی‌اعتمادی نسبت به زنان پایگاه اقتصادی و اجتماعی	-	-
افتخارزاده (۱۳۹۴)	تجربه زیسته زنان در ازدواج زود هنگام	کیفی (پدیدارشناسی)	فقر و عوامل اقتصادی، فرهنگ خانوادگی، محلی و قومی و ترس از بی‌آبروی	خشونت خانگی، ترک تحصیل، آزار جنسی استثمار کار زنان	رشد اقتصادی و فرهنگی خانوارها، تغییر نگرش‌ها، فرایندها و فرهنگ و قانون
صفوی و مینای (۱۳۹۴)	تجربه زیسته دختران نوجوان در نقش همسر (مطالعه ازدواج زود هنگام دختران آران و بیدگل)	کیفی (مردم‌نگاری)	میانگین سن ازدواج ۱۵ سال، بارداری بعد از یکی الی دو سال بعد از ازدواج، فقر و مشکلات مالی خانواده، عدم آگاهی خانوارها و باروهای اشتباه	سقط‌جنین، زنده به دنیا نیامدن نوزاد، آزار جسمی و روانی، ترک تحصیل، عدم برخورداری از قدرت کافی در خانواده، عدم رضایت از رابطه زناشویی و رابطه جنسی، کار اجباری، عدم کنترل بر درآمد ناشی از کار، مشکلات جسمی	_____

ادامه جدول شماره ۱

نویسند و سال	عنوان	روش	علل (یافته‌ها)	پیامد	راهکار
غدیری (۱۳۹۵)	سن و رضایت به ازدواج از منظر نظام بین‌المللی حقوق بشر	کتابخانه‌ای	عرف و عادات و رسوم محلی (مثل حفظ شرافت خانوادگی)، انگیزه‌های مذهبی (مثل، مصون ماندن از گناه)، علل فرهنگی (مثل، ترس از بی‌همسر ماندن دختران)، فقر و محرومیت (رهایی از	محروم شدن از تحصیل، بار مسئولیت زندگی، خشونت خانگی، مداخلات آسیب‌زننده خانواده‌های، استثمار، بارداری زودهنگام و خطرات آن برای سلامتی مادر و کودک،	اصلاح قوانین بر اساس ظرفیت‌های فقهی و حقوقی، مقابله با فقر، آگاه‌سازی و آموزش
مقدادی و جوادپور (۱۳۹۶)	تأثیر ازدواج زودهنگام بر سلامت جنسی کودکان و سازوکارهای مقابله‌ای با آن	توصیفی - تحلیلی - تطبیقی	ارتباطات خانوادگی (مبادله دختران)، تبعیض، فقر و تدابیر اقتصادی، کنترل روابط جنسی و حفظ عزت خانواده، سنت و فرهنگ، درگیری، بلایایی و شرایط اضطرار	عدم‌حمایت در نتیجه بزرگ‌سال تلقی شدن، سستی بنیان‌های خانواده و طلاق عاطفی، عدم توانایی در خروج مناسب از یک رابطه مبتنی بر سوء رفتار، افسردگی، خودکشی، فرار از خانه، روسپیگری، اعتیاد، طلاق و محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی حاصل از بی‌همسری، زنانه شدن فقر و شیوع کج‌روی‌های اجتماعی، وقوع تجربه‌های تلخ و احساس قربانی شدن، بی‌پناهی و بی‌کسی و سرخوردگی	در نظر گرفتن بلوغ جسمانی و بلوغ عقلانی (آگاهی) برای ازدواج، آموزش شهروندان، حمایت قانونی از سن مناسب ازدواج

ادامه جدول شماره ۱

نویسند و سال	عنوان	روش	علل (یافته‌ها)	پیامد	راهکار
احمدی (۱۳۹۶) الف، ۱۳۹۶ (ب)	«بررسی میزان شیوع و طلاق کودکان در ایران» و «طنین سکوت: پژوهشی جامعه درباره ازدواج زود هنگام کودکان در ایران»	کیفی	شیوه‌های ازدواج کودکان: مقبولیت ازدواج کودکان، فرار از خانه، تبادل زنان، ناف بری و ازدواج ترتیب داده شده. ازدواج زود هنگام در طول یک دهه گذشته کاهش پیدا کرده اما طلاق کودکان افزایش پیدا کرده است، فقر، دانش و تحصیلات پایین و مشروعیت مذهبی علل عمده	خشونت، طلاق و کودک بیوگی، ترک تحصیل، عدم رضایت از ازدواج، مشکلات سلامت روانی، مشکلات هنگام زایمان مثل درد شدید و زخم پارگی ^{۱۴}	تغییر و تعیین سن قانونی ازدواج، غیرقانونی کردن و جرم انگاری کردن ازدواج کودکان، بسترسازی فرهنگی و اجتماعی، درگیر نمودن شخصیت‌های مذهبی و مراجع، بهبود شرایط اقتصادی و ایجاد شغل، تغییر و بهبود سیاست‌های مساوات جنسی برای تضمین حمایت از قربانیان و کودکان

همان‌طور که شواهد جدول بالا نشان می‌دهد ازدواج زود هنگام علل و پیامدهای مختلفی دارد و توضیحات مختلفی برای آن ذکر شده است. تعداد زیاد توضیحات بدین معنی نیست که ادبیات ازدواج کودکان مبهم و ناسازگار است. توضیحات متفاوت

¹⁴. obstetric fistula

ممکن است درباره مناطق متفاوت و زمان‌های متفاوت باشد. به‌علاوه ازدواج زودهنگام در یک زمینه خاص و در یک زمان خاص می‌تواند توضیحات متفاوتی داشته باشد، چراکه عوامل متعددی بر آن تأثیر می‌گذارند.

در باب برخی از یافته‌های توصیفی می‌توان گفت ازدواج زودهنگام در ایران هنوز شایع است به‌گونه‌ای که بر اساس گزارش یونیسف (۲۰۱۶: ۱۵۱) سه درصد از کودکان در ایران زیر سن ۱۵ سالگی ازدواج می‌کنند و ۱۷ درصد زیر سن ۱۸ سالگی. یافته‌های احمدی (۱۳۹۶ ب) نشان داده است ازدواج زودهنگام در استان‌هایی مانند خراسان رضوی، آذربایجان شرقی، خوزستان، هرمزگان، سیستان و بلوچستان، آذربایجان غربی و اصفهان از سایر استان‌های کشور بیشتر است. همچنین یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد ازدواج زودهنگام در طول یک دهه گذشته در کشور کاهش پیدا کرده است اما میزان طلاق کودکان نیز تا حدودی افزایش یافته است. ازدواج کودکان به یک شیوه معین نیست بلکه می‌تواند انواع مختلفی به خود بگیرد. احمدی نشان داده است ازدواج زودهنگام می‌تواند به اشکال مقبولیت ازدواج کودکان، فرار از خانه، تبادل زنان، ناف بری، ازدواج ترتیب داده شده باشد. همچنین شواهد مطالعه او نشان داده است فاصله سنی بین زن و مرد در برخی از موارد بیش از ده سال بود است. در پژوهش‌های مختلف به عوامل مختلفی به‌مثابه علل ازدواج زودهنگام اشاره شده بود. این عوامل را می‌توان در حوزه‌های زیر دسته‌بندی نمود:

(۱) عوامل اقتصادی: مطالعات در حوزه اقتصادی فقر، پایگاه اقتصادی پایین و سازوکارهای رهایی از فقر مثل رهایی از هزینه‌های خوراک، پوشاک و تحصیل کودکان، اعتیاد و در نتیجه مبادله دختران در مقابل پول را به‌مثابه علل ازدواج کودکان ذکر کرده‌اند.

(۲) عوامل اجتماعی-فرهنگی: مطالعات در حوزه اجتماعی-فرهنگی حفظ آبرو، شرف و ترس از بی‌آبرویی، تحصیلات پایین، باورهای سنتی، رسانه‌های جمعی، سهل‌گیری انتخاب همسر از سوی خانواده‌ها، امنیت اجتماعی زنان و میزان بی‌اعتمادی نسبت به زنان، عدم آگاهی خانوارها و باورهای اشتباه، مشروعیت مذهبی و انگیزه‌های مذهبی مثل مصون ماندن از گناه، علل فرهنگی مثل ترس از بی‌همسر ماندن دختران، تک‌والد بودن کودک و زندگی کردن کودک با والد ناتنی، ارتباطات خانوادگی (مبادله دختران)، تبعیض، درگیری، بلایا و شرایط اضطرار را به‌مثابه علل ازدواج کودکان ذکر کرده‌اند.

(۳) عوامل قانونی: در این حوزه مطالعات قانونی بودن ازدواج زیر سن قانونی و عدم جرم انگاری و مجازات اجراکنندگان این عمل را به‌مثابه علل ازدواج کودکان ذکر کرده‌اند.

(۴) عوامل فردی: در این حوزه مطالعات اختلالات روانی پدر و مادر کودک را به‌مثابه علل ازدواج کودکان شناسایی کرده‌اند. همچنین یافته‌های پژوهش‌ها نشان می‌دهند ازدواج کودکان پیامدهای مختلفی در حوزه‌های مختلف (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی) و سطوح مخالف دارد (آخرد (زیستی، روانی)، میانه (خانواده) و کلان (اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و غیره). این پیامدهای را به شرح زیر می‌توان دسته‌بندی نمود:

(۱) پیامدهای زیستی: در این سطح مطالعات حاملگی و زایمان زودرس، احتمال مرگ مادر و فرزند در هنگام زایمان، احتمال عدم زنده به دنیا آمدن نوزاد، بارداری زودهنگام و خطرات آن برای سلامتی مادر و کودک، افزایش احتمال ابتلا به HIV و سایر بیماری‌های مقاربتی، آنمی، پره اکلمپسی، افزایش خون‌ریزی‌های زایمانی و بعد از زایمان، فیستول‌های مامایی، زایمان سخت همراه با درد و طولانی، زخم پارگی، آزار جنسی و جسمی، سقط جنین، خودکشی، همسرکشی، سوءتغذیه مادر و نوزاد و غیره را به‌عنوان پیامد ازدواج زودهنگام شناسایی کرده‌اند.

(۲) پیامدهای روانی: در این سطح مطالعات آزار روانی، مشکلات سلامت روانی مثل اضطراب، افسردگی، ترس و غیره، مشکلات عاطفی، طلاق عاطفی، وقوع تجربه‌های تلخ و احساس قربانی شدن، بی‌پناهی و بی‌کسی، احساس سرخوردگی و غیره را به‌عنوان پیامد ازدواج زودهنگام شناسایی کرده‌اند.

(۳) سایر پیامدهای فردی: این پیامدها مواردی هستند که در سطح فردی تجربه می‌شوند و می‌تواند ترکیبی از سطوح و حوزه‌های مختلف را دربرگیرد که عبارت‌اند از: ترک تحصیل، فرار از خانه، تجربه خشونت، عدم برخورداری از قدرت کافی در خانواده، بار مسئولیت زندگی، عدم حمایت در نتیجه بزرگسال تلقی شدن، عدم توانایی در خروج مناسب از یک رابطه مبتنی بر سوء رفتار، اعتیاد، روسپیگری، طلاق و سایر کج‌روی‌ها، عدم رضایت از ازدواج و زندگی زناشویی.

(۴) پیامدهای خانوادگی: در این سطح مطالعات افزایش تعداد فرزندان و پایین آمدن کیفیت زندگی خانواده، اختلال در تقسیم قدرت در خانواده و نامتقارن شدن روابط بین زن و مرد، مداخلات آسیب‌زننده خانواده‌ها، عدم رضایت طرفین از زندگی زناشویی، سستی بنیان‌های خانواده و غیره را به‌عنوان پیامد ازدواج زودهنگام شناسایی کرده‌اند.

۵) پیامدهای اقتصادی: در این سطح مطالعات کار اجباری، عدم کنترل بر درآمد ناشی از کار و استثمار، تجربه فقر بیشتر و زنانه شدن فقر در نتیجه طلاق و غیره را به عنوان پیامد ازدواج زود هنگام شناسایی کرده‌اند.

۶) پیامدهای اجتماعی - فرهنگی: در این سطح مطالعات افزایش نرخ کم‌سوادی در جامعه، افزایش نرخ طلاق و سایر آسیب‌های اجتماعی، کاهش توان زنان در مشارکت در جامعه، انزوای اجتماعی و سایر محرومیت‌های اجتماعی را به عنوان پیامد ازدواج زود هنگام شناسایی کرده‌اند. در نهایت مجموع این عوامل عقب‌افتادگی جامعه در تمام حوزه‌های مختلف و محروم شدن جامعه از توسعه را به همراه دارد.

همچنین پژوهش‌ها برای حل مسئله ازدواج کودکان یا ازدواج زود هنگام راه‌حل‌های مختلفی را پیشنهاد نموده‌اند. همان‌طور که یافته‌ها نشان داد ازدواج زود هنگام ناشی از علل مختلفی است که در بسیاری از مواقع این علل دست‌به‌دست هم می‌دهند و این پدیده را به وجود می‌آورند. برای مقابله، کاهش و ریشه‌کن کردن این مسئله نیز باید به مجموعه‌ای از اقدامات توسل جست. مطالعات پیشین برای این امر راهکارهای زیر را پیشنهاد نموده‌اند:

- ۱) مقابله با فقر و توانمندسازی خانواده‌ها،
- ۲) در نظر گرفتن تمام ابعاد بلوغ افراد برای ازدواج مثل بلوغ جسمانی، عقلی و غیره،
- ۳) حمایت از کودکان به‌ویژه توجه به تحصیلات آنان،
- ۴) آگاهی بخشی به جامعه از طریق آموزش به شیوه‌های مختلف،
- ۵) اصلاح قوانین بر اساس ظرفیت‌های موجود و غیرقانونی کردن ازدواج کودکان،
- ۶) جرم انگاری ازدواج کودکان و ایجاد سازوکارهای قانونی برای مجازات مرتکبین،
- ۷) درگیر نمودن شخصیت‌ها یا رهبران اجتماع‌های مختلف مانند اجتماع‌های مذهبی، قومی و غیره برای مقابله با این پدیده.

نتیجه‌گیری

در این مطالعه به فرا تحلیل مطالعات انجام‌شده در حوزه ازدواج زود هنگام در ایران پرداخته شد. شواهد این فرا تحلیل نشان داد که ازدواج زود هنگام در ایران رواج دارد به‌گونه‌ای که حدود ۳ درصد از کودکان در ایران زیر سن ۱۵ سال و حدود ۱۷ درصد زیر سن ۱۷ سال ازدواج می‌کنند. در دهه اخیر میزان ازدواج زود هنگام در ایران تا حدودی کاهش یافته است اما به همان میزان طلاق در میان افراد دارای تجربه زود هنگام ازدواج افزایش یافته است. ازدواج زود هنگام اشکال مختلفی دارد که می‌توان به مقبولیت ازدواج کودکان، فرار از خانه، تبادل زنان، ناف بری و ازدواج ترتیب داده‌شده اشاره کرد. ازدواج زود هنگام در مناطق روستایی بیش از مناطق شهری است و همچنین شواهد نشان می‌دهند ازدواج زود هنگام در برخی از استان‌های کشور مثل استان خراسان رضوی، آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، خوزستان، هرمزگان، سیستان و بلوچستان و اصفهان بیش از استان‌های دیگر است (رجوع شود به احمدی، ۱۳۸۶) هرچند که این بدین معنا نیست ازدواج زود هنگام در استان‌های دیگر وجود ندارد.

علل ازدواج زود هنگام در چهار حوزه اقتصادی مثل فقر و سازوکارهایی از آن یعنی شوهر دادن دختران برای کاهش بار اقتصادی خانواده، عوامل اجتماعی - برخی از باورها و هنجارهای اجتماعی - مثل حفظ آبرو و شرف و ترس از بی‌آبرویی و این هنجار که برای زنان چیزی جز همسر و نقش خانه‌داری قائل نیست، مشروعیت مذهبی و انگیزه‌های مذهبی مثل مصون ماندن از گناه، عوامل فرهنگی مثل تحصیلات پایین و عوامل قانونی: قانونی بودن ازدواج زیر سن قانونی و عدم جرم انگاری و مجازات اجراکنندگان این عمل.

همچنین شواهد فرا تحلیل نشان داد ازدواج زود هنگام برای افرادی که تجربه این پدیده را دارند، برای خانواده آنان و همچنین جامعه پیامدهای منفی دارد. در سطح فردی پیامدهای آن برای فرد در سه سطح زیستی روانی، اجتماعی قابل‌تصور است. به‌گونه‌ای که در سطح زیستی زنان دارای تجربه ازدواج زود هنگام با تجربه آزارهای جنسی و جسمی، در سطح روانی با اضطراب، افسردگی، ترس و غیره و در سطح اجتماعی با ترک تحصیل، تجربه انواع خشونت، کار اجباری و تداوم فقر، ورود به دنیایی آسیب‌های اجتماعی و غیره مواجه هستند. همچنین در سطح خانوادگی پیامدهایی مانند اختلال در تقسیم قدرت در خانواده و نامتقارن شدن روابط بین زن و مرد، عدم رضایت طرفین از زندگی زناشویی، سستی بنیان‌های خانواده را به همراه دارد. در سطح جامعه به‌مثابه کل ازدواج زود هنگام با پیامدهایی همچون افزایش نرخ کم‌سوادی در جامعه، افزایش نرخ طلاق و سایر آسیب‌های اجتماعی، کاهش توان زنان برای مشارکت در جامعه، انزوای اجتماعی و سایر محرومیت‌های اجتماعی و در نهایت مجموع این عوامل عقب‌افتادگی جامعه در تمام حوزه‌های مختلف و محروم شدن جامعه از توسعه را به همراه دارد.

برای مقابله با پدیده ازدواج زود هنگام نیز راهکارهای مختلفی ارائه شده است. برخی از راهکارها نهاد سیاسی را خطاب قرار می‌دهند، برخی کنشگران قدرتمند جامعه و برخی آحاد مردم به‌ویژه افرادی که تجربه زیسته ازدواج زود هنگام دارند. در سطح نظام سیاسی پیشنهاد شده است که ازدواج‌ها در سنین کودکی غیرقانونی اعلام شود یعنی ازدواج‌های زیر سن ۱۸ سال، و با عاملان اجرای آن برخورد شود. در سطح کنشگران قدرتمند جامعه پیشنهاد شده است شخصیت‌ها یا رهبران اجتماع‌های مختلف مانند اجتماع‌های مذهبی و قومی برای مقابله با این پدیده بسیج شود. هر چند که باید خود این کنشگران برای مقابله با این پدیده توجیه شوند. در سطح جامعه به‌ویژه افرادی که با این پدیده درگیر هستند پیشنهاد شده که با فقر این دسته از افراد مبارزه شود و روی توانمندسازی آنان کار شود و به سایر اعضای جامعه به طرق مختلف آموزش داده شود تا نسبت به پیامدهای این پدیده آگاهی دست پیدا کنند.

اما بر این مطالعات چندین نقد اساسی وجود دارد. نخست اینکه این مطالعات در حوزه بررسی علل هنگام جمع‌آوری داده‌ها تنها به جمع‌آوری داده‌ها از افرادی که دارای تجربه زیسته این پدیده هستند پرداخته‌اند؛ اما به نظر می‌رسد برای بررسی علل پیامدهای ازدواج زود هنگام بیشتر باید سراغ اجتماع و کنشگرانی که در اجتماع زندگی می‌کنند رفت. در این میان بررسی هنجارها و باورهای اجتماعی به‌ویژه شخصیت‌های برجسته و والدین افراد دارای تجربه زیسته ازدواج زود هنگام مهم است. دوم، در تعریف ازدواج زود هنگام گفته می‌شود افرادی که در سنین زیر ۱۸ سال ازدواج می‌کنند، لذا این پدیده شامل هر دو جنس یعنی دختران و پسران می‌شود. اگر ازدواج زود هنگام برای کودکان پیامد دارد برای هر دو جنس پیامد دارد اما پژوهش‌ها تنها به بررسی پدیده ازدواج زود هنگام در میان دختران پرداخته‌اند، لذا ضروری است که به بررسی این پدیده یعنی هم علل و هم پیامدهای آن در میان پسران نیز پرداخته شود. سوم، بسیاری از پژوهش‌ها گرچه راهکارهای خوبی را برای مقابله با این پدیده عنوان کرده‌اند اما توضیح نداده‌اند که این راهکارها چگونه باید عملیاتی شوند. برای مثال مطالعات پیشنهاد نموده‌اند برای مقابله با پدیده ازدواج زود هنگام باید علیه فقر این افراد مبارزه کرد اما سؤالی که اینجا مطرح می‌شود این است که چگونه و با چه منابعی باید با این پدیده مقابله کرد؟ برای سایر راهکارها هم تا حدودی بدین گونه است.

منابع و مراجع

- ابراهیمی، حبیبیه؛ فخرایی، سیروس (۱۳۹۲). بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با ازدواج زودرس در شهرستان نقده. مطالعات جامعه‌شناسی، سال ششم، شماره ۲۱، ۹۳-۱۱۰.
- افتخارزاده، سیده زهرا (۱۳۹۴). تجربه زیسته زنان در ازدواج زود هنگام. پژوهش‌نامه مددکاری اجتماعی، دوره ۱، شماره ۳، ۱۰۸-۱۵۶.
- احمدی، کامیل (۱۳۹۶). طنین سکوت: پژوهشی جامع درباره ازدواج زود هنگام کودکان در ایران، تهران، نشر شیرازه.
- احمدی، کامیل (۱۳۹۶). ضرورت بازنگری و افزایش سن ازدواج کودکان در ایران. مطالعات حقوقی، شماره ۱۷، ۲۳۳-۲۵۱.
- احمدی، علی یار (۱۳۸۸). بررسی تأثیر ازدواج زود هنگام بر ترک تحصیل زنان نوجوان در ایران با رویکرد چند سطحی. دومین همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۳۳-۵۴.
- بهشتی، صمد؛ حقمردی، محمد (۱۳۹۶). فراتحلیل مطالعات مرتبط با رابطه بین هویت قومی و هویت ملی در ایران با تأکید بر نقش رسانه. فصل‌نامه مسائل اجتماعی ایران، جلد ۸، شماره ۲، ۵-۲۷.
- خانلری، منصوره (۱۳۹۳). پیشگیری از سوءاستفاده از کودکان. تهران، نشر ساولان.
- خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۵/۰۸/۰۴.
- غدیری، ماهرو (۱۳۹۵). سن و رضایت به ازدواج از منظر نظام بین‌المللی حقوق بشر. فصل‌نامه خانواده پژوهی، سال دوازدهم، شماره ۴۵، ۱۱۵-۱۳۹.
- لطیفی، راضیه (۱۳۸۹). پیامدهای سلامتی ازدواج زودرس در زنان. فصل‌نامه زن و بهداشت شماره ۲، ۶۷-۷۹.

- قانون مدنی.

- محمدی، محمدعلی و ودادهیر، ابوعلی. (۱۳۹۱). فرا تحلیل مطالعات فقر در ایران. رفاه اجتماعی. شماره ۴۵: ۴۵-۷.
- مقدادی، محمدمهدی؛ جواد پور، مریم. (۱۳۹۶). «تأثیر ازدواج زودهنگام بر سلامت جنسی کودکان و سازوکارهای مقابله با آن». فصلنامه حقوق پزشکی، سال یازدهم، شماره ۴۰، ۳۳-۶۰.
- صفوی، حنا سادات؛ مینای، ماهگل (۱۳۹۴). تجربه زیسته دختران نوجوان در نقش همسر (مطالعه ازدواج زودهنگام دختران آران و بیدگل). ویژه‌نامه پژوهش زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ششم، شماره اول، ۸۷-۱۰۶.
- Given, L. M. (2008) The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods, Volumes 1&2, ASAEG Reference Publication.
- United Nations Children's Fund (2016). State of the World's Children: A fair chance for every child. UNICEF press.
- United Nations Children's Fund (2001). Early Marriage and Child Spouses. Florence, Italy: UNICEF.
- United Nations Population Fund. (2012). Marrying too young: End child marriage. New York, NY: Author.